

Bediüzzaman, birlik için çalıştı

Bediüzzaman'ın nokta-i nazarı ittihad ve muhabbettir. Unsur olarak İslâmiyeti kâfi görmekte, Türklük, Araplık, Arnavutluk, Kürtlük, vb. dâvâları reddetmektedir. Tavaif-i mülûk tarzındaki siyasî bölünmelerle neticelenebilecek her türlü teklife karşıdır.

TEŞEBBÜS-İ ŞAHSÎ

Sabahaddin Bey II. Meşrûtiyet'in ilânı üzerine Paris'ten İstanbul'a döndükten sonra İkdâm Gazetesinde "Teşebbüs-i Şahsî" fikrini şu şekilde izah eder: "Kur'an-ı Kerimde "aleyküm enfüseküm (siz kendinize bakın 5/105) ve "leyse li'i-insani illa ma se'a (insana çalışmasından başka bir şey yoktur. 53/39) âyât-ı fâhiresiyle lüzum-ı kat'isine işaret buyurulan teşebbüs-ü şahsiye gelince, bu bir cemiyet teşkil eden efraddan her birinin, yaşamak için ailesine, akrabasına, hükûmetine dayanacağı yerde doğrudan doğruya kendine güvenmesi, muvaffakiyetini kendi teşebbüsünde aramasıdır... Menfaat-ı şahsiyemizi servetin üç menbaini teşkil eden ziraat, sanayi ve ticaretle teminden ziyade onu tahakkümde, zulme alet olmada arıyoruz. Kazanmadan yaşamak, çalışmadan zenginleşmek istiyor ve bittabi hükûmet memurluğuna göz dikiyoruz. Lüzumundan yüz kat fazla memuru olan hükûmete çatmak için de yegâne çare liyâkat değil himâyedir. Demekki cemiyete birinci adımı atarken başkalarının himâyesine sığınıyoruz. Haysiyet-i şahsiyemize bu ilk vedayı ettikten sonra ilerleyebilmek için yine himâyeye muhtacız... İşte bu suretle büyük küçük tekmlil ricâl-i devlet, koltuk değneğiyle yürür ahlâk düşkünlerinden toplanıyor." Daha sonra kaleme aldığı "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?" isimli eserinde de; "hayat-ı umumiyeyi hayat-ı hususiyeye hakim kılan" bir tarzda teşekkül eden cemiyetlerde, siyâsî rejimin şekli ve adı ne olursa olsun neticede siyâsî bir tahakküm ve içtimaî bir iflâs ortaya çıktığını ifade ederek tafsilatlı izahlar yapar. Ona göre; Şark'ın bu kadar geri kalmasının, cahil ve fakir olmasının ana sebebi; Şark toplumlarının "cemaatçı" bir yapıda olmasıdır. Garb'ın da bu kadar terakki etmesinin ve zenginliğinin sebebi de "ferdiyetçi" bir cemiyete sahip olmasındandır. Bu durumdan kurtulmak için eğitim sisteminin, "istihlâk, atâlet ve esâreti, istihsal, teşebbüs ve istiklâl" tercih eden ferdler yetiştirmek üzere yeniden tanzim edilmesi gerekir. Ayrıca, "temellükü müşterekten temellükü şahsiyeye geçilmesi", "teşebbüsât-ı şahsiyenin mazharı teshilat olması" gibi, günümüz ifadeleriyle; özelleştirme, bürokrasinin azaltılması ve özel sektörün teşviki gibi konulara da temas etmiştir.

Prens Sabahaddin'in "Teşebbüs-i şahsî" ile "adem-i merkezîyet" fikirlerinin birbirinden ayrılması pek mümkün olmamakla beraber, o günkü tartışmaların ana ekseninin ve makalemizin esas konusunun "adem-i merkezîyet" olması sebebiyle "Teşebbüs-i şahsî" üzerinde bu kadarla iktifa ediyoruz.

ADEM-İ MERKEZİYET

Prens Sabahaddin'in Eylül 1908'de İstanbul'a döndüğünün hemen ertesinde, İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan

Tanin Gazetesi'nin başyazarı Hüseyin Cahit; teşebbüs-i şahsî fikrinin halk tarafından anlaşılmasının zor olduğunu ifade ederek; "taharri etmekte bizim için şimdi bir faide" göremediğini beyan eder. Şayet; "suret-i ifratperveranede tefsir edilecek olursa o zaman adem-i merkeziyet vâdilerine düşülmüş, Osmanlı memleketi inkıraz ve izmihlale doğru götürülmüş olur" diye endişelerini açıklar. Makalesinin sonuna doğru da; "Adem-i merkeziyet tâbiri ile vilâyet meclisleri teşkili, nahiye nizamnamesinin tatbiki isteniyorsa buna hiç itirazımız yoktur. Zaten bu yolda kanunumuz vardır. Bu kanunun memleketimize hakikaten faydası olacağına eminiz" diye yazar.

Birkaç gün sonra yine Tanin'de Prens'i muhatab alan başka bir makale neşredilir. Makalede; "Tevsi-i mezuniyetin mânây-ı içtimâiyeden mânây-ı siyâsiye doğru ilerletilmek" istendiği endişelerinden bahisle, efkârı umumide bir kargaşa yaşandığı, Ermenilik, Rumluk, Bulgarlık, Türklük dâvâlarının işitildiği ifade ediliyordu. Makale şu şekilde son buluyordu: "İşte soruyorum, Sabahattin Bey endişe ve telâş içinde bekleyen zihinlere ne vakit sarih, kat'i izahat verecek?" Sabahaddin Bey bu soruya birkaç gün sonra düzenlediği bir konferansta cevap verdi:

"Bazı vatandaşlarımız adem-i merkeziyeti, muhtariyet-i idare gibi telâkki ediyorlar, burası şâyân-ı tashihtir. Adem-i merkeziyet, adem-i merkeziyet-i siyasîye ve adem-i merkeziyet-i idare diye ikiye ayrılabilir. Bizim lüzum gördüğümüz usûl ise hakk-ı teftişin tek mil vilayetlere teşmilinden başka bir şey değildir. Hatta bu usûl, Kânunu Esasi'nin 108. Maddesinde dahi sarahaten münderiçtir. Tevsi-i mezuniyet, adem-i merkeziyet demekten başka bir şey değildir. Muhtariyet-i idare kat'iyen değildir. Bugün memleketimizde Türk, Arap, Arnavut, Kürt, Rum, Ermeni vs. gibi bir çok anâsır-ı muhtelif vardır. Bunların umumunun menâfii, vahdet-i siyasîyemize hanel getirmemek noktasına matuftur." Sabahaddin Bey gâyet sarih bir tarzda; adem-i merkeziyetten kasdının muhtariyet olmadığını, sadece merkezdeki idarî selahiyetlerin bir kısmının mahallî idarelere devredilmesi olan "tevsi-i mezuniyet" mânâsının kasdedildiğini, siyasî birliğin muhafaza edilmesinin ehemmiyetini ifade etmişti.

O günlerde, genel idârî sistemin dışında muhtar bir statüye sahip bulunan Bulgaristan bağımsızlığını ilân etti. Bir gün sonra da Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini, yine içişlerinde yarı bağımsız Girit Vilâyeti de Yunanistan'la birleşme kararı aldığını açıkladı. Efkarı umumînin galeyana geldiği böyle bir vaziyette tabiatıyla adem-i merkeziyet tartışmaları daha da sertleşmeye başladı. Sabahaddin Bey, İdam Gazetesi'nde ilâve izahlar yapma ihtiyacını hissetti: "Vahdet-i Siyasiyye-i Osmaniyyemizin yalnız muhafazası değil tahkimi lüzumunun senelerden beri devam eden neşriyatımızın üssü'l-esâsını teşkil ettiği nazar-ı dikkat ve insafa alınırsa adem-i merkeziyet programı altında muhtariyet-i idareye asla taraftar olmadığımız derhal tebeyyün eder..." diyerek, kelimenin mânâsının kasıtlı olarak saptırıldığını izah etmeye çalışır. Araplarla Kürtlerin kat'iyen istiklâl peşinde olmadıklarını, reislerinin de Osmanlı kalmaktaki menfaatlerinin farkında olduklarını söyler ve, "müfârakatın kendilerini çarçabuk ecnebi boyunduruğu altına geçireceğini" anladıkları tesbitini yapar. Daha sonra da tekrar adem-i merkeziyet ve tevsi-i mezuniyet hakkındaki fikirlerinin izahına girişir:

"Eğer meşrûtiyet, Meclis-i Meb'usan vasıtasıyla hakk-ı teftişin merkezde tesisi demek ise, adem-i merkeziyet-i idarî de şüphesiz meclis-i umumiye vasıtasıyla aynı hukukun vilâyetlere teşmili demektir. Usûl-i merkeziyete tâbi memleketlerde—bizde olduğu gibi—bir sancak dahilinde köprü, yol, mekteb, hastahane gibi doğrudan doğruya ihtiyacat-ı mahalliyeyi temin eden inşaata teşebbüs edebilmek lâzım gelse, Sancak Merkez-i Vilâyete ve Merkez-i Dâhiliyeye, Dâhiliye Nâfia'ya, Nafia Sadâret'e, Sadâret Saray'a müselselen müracaat mecburiyetindedir" diyerek eski bir ahbabının; "Bolu Sancağı Mutasarrıfı iken üç saatlik bir yolu yaptırmak için altı sene uğraştıktan sonra akıbet işten vazgeçmeye mecbur olduğunu" nakleder.

"Vilâyet memurları, vilâyet meclisleri merkeze karşı yine kundak çocukları gibi sınıksız bağlı mı kalacaklar? Eğer bağları çözülecek, bir hak ve vazife sahibi olacaklarsa vilayâtımızın usûl-i idaresi adem-i merkeziyet-i idârî yahut tevsi-i mezuniyete tâbi olacak demektir. Bu ise elzem!... Binaenaleyh adem-i merkeziyet-i idârî unvanı altında öteden beri isteyegeldiğimiz islâhat, vali ve diğer memurlarının selâhiyetini arttırmak, mecâlis-i umumîyeyi bir an evvel açtırmak ve bu suretle ahalimizi verdiği verginin mahall-i sarfını en muvafık bir surette tayin ve teftişe alıştırmaktan ibaret kalıyor" şeklindeki ifadelerden sonra; "Bu izahattan sonra olsun su-i tefehhüme meydan kalmaz" şeklindeki temennisini dile getirerek makalesini tamamlar.

İstanbul meb'us seçimlerinin yaklaştığı günlerde Hüseyin Cahit; "İntihabat Entrikaları" başlıklı bir makale neşrederek

tartışmaları sürdürür:

“...Prens Sabahaddin Bey Fırkası intihabatta Rum Patrikhanesi ile birleşmiştir... Sabahaddin Bey Fırkası yahud nâm-ı diğer Fırka-i Ahrar Rum Patrikhanesine bugün hükümet içinde hükümet demek olan ve haysiyet-i milliyeye mugayir bulunan Patrikhane imtiyazatını muhafazaya söz veriyorlar, buna mukabil Patrikhane de Rum müntehib-i sânilere Sabahaddin Beyi, Ali Kemal Beyi ve saireyi intihab etmelerini emredeceğini va'd ediyor... Adem-i merkezîyet meselesini de tahattur edersek işin hakikatini o zaman bütün bütün vazih bir surette görürüz. Adem-i merkezîyet Midilli'nin, Sakız'ın ve sâir adaların hep birer Girid olması, hep Yunan âğûşuna atılması için bir hazırlık demektir.” diyerek tenkidlerini yaklaşan seçimlerin de tesiriyle daha da sertleştirir. Tartışmaların mâhiyeti de, fikri bir münakaşadan siyasî tarafgirlik ve propagandalara doğru kaymaktadır.

İki gün sonra Sabahaddin Bey, Şehzâdebaşı'nda verdiği bir konferansla kendini müdafaa etmeye gayret eder; “Hüseyin Cahid Bey adem-i merkezîyet meselesini daima sermaye-i itiraz edindi... Müdafaa etmekte olduğumuz tarz-ı idare, Kanun-ı Esâsî'nin 108. Maddesiyle Vilâyât Nizamnamesi'nde mevcut olan usûlün tatbikinden başka bir şey olmadığını tefsir ve izaha çalıştım... Kendisinin itiraz ettiği tarz-ı idare adem-i merkezîyet-i idarî değil, adem-i merkezîyet-i siyasî! Buna biz de, hem Cahid Bey'den pek çok evvel itiraz etmiştik... Ben ne mebusluğa namzedliğimi vaz'ettim, ne Rumlar'a müracaatta bulundum ne de—lüzum-ı mevcudiyetini tasdik ile beraber—Fırka-i Ahrar'a iltihak eyledim.... Merkezîyet demek, hürriyeti inhisara almak, ekseriyeti ekalliyete çiğnetmek, fikr-i teşebbüsü kahreylemektir... İdâreten adem-i merkezîyet, siyaseten merkezîyete müntehi olarak vahdet-i Osmaniyeyi an-be-an mütezayid bir kuvvete makrun eyleyecek.” Bu şekilde sürüp giden tartışma ve münakaşalar, Ahrar Fırkası'nın seçimlerde bir varlık gösterememesinin belki de önemli sebeplerinden biri olmuştur.

Yaptığımız iktibaslarla özetlemeye çalıştığımız tartışmalarda Pren Sabahaddin; adem-i merkezîyet fikrindeki kaskının siyasî olmadığını ısrarla tekrarlamaktadır. İdarî bir adem-i merkezîyetten bahsettiğini izah ederken de, asla “muhtariyet ve hey'et-i mümtâze usûllerini” kasketmediğine tahşidat yapmaktadır. Siyasî birliğin muhafazası ve takviyesi hususuna özel bir ehemmiyet atfetmekte, idarî bir adem-i merkezîyetin siyasî bir merkezîyeti netice vereceğini de ifade ederek fikrini müdafaa etmektedir.

İkinci kısmın neticesi olarak:

- Prens Sabahaddin mükerrer ifadeleriyle, adem-i merkezîyet teklifini sadece idarî alan ile ilgili olarak yapmakta, onu da, “tevsî-i mezuniyet” olarak tarif etmektedir. Selâhiyetlerin sıkı bir şekilde merkezde toplanması yerine mahallî idarelere devredilmesi, adem-i merkezîyet fikrinin esasını teşkil etmektedir. Bir başka ehemmiyet verdiği husus da; halkın idare üzerindeki murakabe ve teftiş hakkının mahallî meclisler vasıtasıyla takviye edilmesidir.

- Prens'in, zamanında tatbik edilen Vilâyet-Liva (Sancak)-Kaza şeklindeki idari taksimatla ilgili olarak herhangi bir itirazı ya da farklı bir teklifi mevcut değildir. İtirazı, bu idarî birimler arasındaki selâhiyetlerin dağılımıyla ilgilidir. Adem-i merkezîyet-i siyasî olarak tarif ettiği muhtariyet ve iç işlerinde bağımsız eyâlet fikirlerine başından beri karşı olduğunu açıkça ve mükerreren beyan etmiştir.

-Bediüzzaman, mücerred olarak ele alındığında güzel olan ve üzerinde akıl yürütülmeye değer bulunduğu Sabahaddin Bey'in fikirlerinin menfi bir tarzda tefsir edildiğini daha makalesinin başlığında beyan etmiştir. Bununla birlikte, iftirak meyillerinin/ayrılıkçı arzuların ve unsuriyetperverliğin/ırkçılığın müessir olduğu bir zeminde, selâhiyetlerin dağıtılmasıyla sınırlı da olsa, adem-i merkezîyet fikrinin tartışılmasını dahi münasip görmemiştir. Böyle bir zamanda bu tarz tartışmaların, memleketi parçalanmaya götürecek gelişmelerin önünü açmak olduğunu izah etmiştir. Bu sebeplerden dolayı, değil eyâlet sistemini istemek, idarî mânâdaki adem-i merkezîyetin tartışılmasına dahi karşı çıkmıştır.

- Bediüzzaman'ın nokta-i nazarı ittihad ve muhabbettir. Unsur olarak İslâmiyeti kâfi görmekte, Türklük, Araplık, Arnavutluk, Kürtlük vb. dâvâları reddetmektedir. Tavaif-i mülûk tarzındaki siyasi bölünmelerle neticelenebilecek her türlü teklife karşıdır.

Bediüzzaman'ın, Sabahaddin Bey'in fikrine cevabı

ADEM-İ merkeziyet üzerine yapılan tartışmaların devam ettiği günlerde, Bediüzzaman Said Nursî, Prens Sabahaddin Bey'e hitaben bir makale kaleme alır. Aslında bu makalenin, "Prens Sabahaddin Beyin Sû-i Telâkki Olunan Güzel Fikrine Cevap" şeklindeki başlığı da manidardır. Yâni; aslında güzel bir fikir olan adem-i merkeziyet, menfi bir tarzda ele alınarak yanlış tefsir edilmektedir. Daha sonra Bediüzzaman bu kısa makalesinde, o günkü içtimâî ve siyâsî muhiti de ifade edecek bir tarzda temel tesbitlerle, meselenin mâhiyetini ve ruhunu teşkil eden noktaları izah eder. Bu makalenin tam bir şerh ve izahı için müstakil bir çalışma yapılması gerekir. Ancak biz, sadece konumuzla ilgili bazı hususlara işaret edeceğiz.

Bediüzzaman; ferdler arasındaki "muhabbet-i millî" ve rabitaları zerrelere arasındaki câzibe kuvvetine benzetir ve bunların toplumda, etrafında ittihad edilecek merkezi esasları ve değerleri netice vereceğini ifade ederek makalesine başlar. İslâmî hakikatlerden sudur eden bu nuranî rabitaların ve ittihadın takviye edilmesiyle meydana gelecek mecralarda, medeniyetin hasenâtı ve müsbet tesirleri seyelân edecektir. Bu suretle, muhtelif unsurları bir seviyeye getirecek olan ahenkli bir terakki temin edilecektir. Bediüzzaman makalenin bu ilk paragrafında, himmet ve gayretlerin teksif ve tevcih edilmesi iktiza eden öncelikli ihtiyacı nazara vermektedir.

Daha sonra; "her kavmin mâbihi'l bekası", yâni, mevcudiyetinin devamının sebebi olan, "âdât-ı millîye ve lisan-ı kavmiye ve istidad-ı efkâr" larına muvafık tedbirlerin hükûmet tarafından alınmasının lüzumuna işaret eder. Yoksa, medeniyetin seyelânının tabîi mecrası olan bu muhabbet ve vahdeti ortadan kaldıracak bir adem-i merkeziyet fikrine itiraz eder. Bu tarz bir adem-i merkeziyet, "birdenbire kuvve-i anil merkeziyeye", merkezkaç kuvvetine inkılâp edecektir. Böyle bir durumda ortaya çıkacak gelişmelerin "tevsi-i mezuniyet kabı"nda durdurulması mümkün olmayacaktır. Her ne kadar Prens Sabahaddin, maksadını tevsi-i mezuniyet ile sınırlasa ve siyâsî muhtariyeti kat'iyen tasvip etmediğini beyan etse de, Bediüzzaman bunun burada durmayarak, "Osmanlılık" olarak ifade edilen siyâsî birliği ve meşrûtiyeti tahrip edeceğini, önce "bir muhtariyete ve sonra istiklâl ve sonra tavaif-i mülûk" suretine gireceğini söyler. Bu suretle parçalanarak ortaya çıkacak müstakil siyâsî birimler arasındaki menfi rekabet ve istilâ temayülleri öyle bir keşmekeş ve kaosu netice verecektir ki, hürriyetin bütün güzellik ve menfaatlerine galip gelecektir. Aynı zamanda, Bediüzzaman; o günlerde birbiri ardına türeyen, Rum, Ermeni, Arnavut, Arap ve Kürt siyâsî kulüplerini de "adem-i merkeziyet fikrinin ammizadesi" olarak tarif eder.

Bediüzzaman, Prens Sabahaddin'in iltibas ettiği bir hususun da altını çizer. Prens'in, Osmanlı'yı "seviye-i irfanı" farklı olan Avrupa devletleriyle mukayese etmesini yanlış bulur. Seviyeleri ve bünyeleri farklı milletlerin, farklı siyâsî tercihlerinin olması tabîidir. Buradan hareketle; istibdat ve tahakkümün bir neticesi olarak ortaya çıkan iftirak ve ayrılık marazı ortada iken ve bu hastalığın tedavisine öncelik vermek yerine, adem-i merkeziyet fikriyle, ittifak etmeleri mümkün olmayan siyâsî kulüp ve teşekküllerin önünü açmak akılkârı değildir.

Bediüzzaman, Meşrûtiyetin ilânında ve ittihad-ı milletin elde edilmesinde, başından beri ciddî gayret ve teşebbüsleri bulunan bir kişi ve "deha-i mücesssem" olarak Prens Sabahaddin'in bu gayretlerini takdir eder. Ancak, iftirak ve ayrılığı netice verecek bir hâtimeyi, Prens'in "hamiyet ve ulüvvücenaplarına" yakıştıramadığını da ifade eder.

Sabahaddin Bey'in tekliflerinin mücerred olarak ele alınabileceğini ve üzerinde tefekkür edilebileceğini lâkin, amel edilemeyeceğini, tatbiki için çok zaman lâzım olduğunu ifade ederek makalesine nihayet verir.

Yazdığı "Jön Türkler ve 1908 İhtilâli" isimli kitabı, kendi sahasında en muteber kaynaklardan biri olarak kabul edilen R. E. Ramsaur; Prens Sabahaddin ile ilgili olarak, Bediüzzaman'ın tahlillerine benzer tesbitler yapar: "Prens Sabahaddin, bütün soylu duygularına ve yüce ülkülerine rağmen, karşısındaki sorunun ne denli karmaşık olduğu gerçeğini kavrayamamış, iyi niyetli saf bir delikanlıydı. Edmond Demolins'in tezini alıp bambaşka bir uygarlık düzeyindeki bir imparatorluğa uygulamaya götüren aydınca bir yiğitlik gösterisi kabul edilemez..." Sabahaddin'in, görüşlerinde İslâmîyete hiç yer vermemesini garip karşılayan Ramsaur ayrıca onun, milliyetçiliğin ayrıştırıcı/tefrik edici gücünün de farkında olmadığını belirtir. Benzer bir tenkidi, "Sabahaddin Bey'in kısa vadeli realiteyi tahlilde pek becerikli olmadığını" ifade eden Şerif Mardin de yapmıştır. Hülâsa, Prens'in samimiyeti ve iyi niyeti genel kabul görmeye beraber fikirleri, mukteza-i hâle mutabık ve ilcaat-ı zamana münasip görülmemektedir.

İstifade edilen kaynaklar

-İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, A. Bedevi Kur'ân, Kaynak Yayınları, 2000.

-İttihat ve Terakki 1908-1914, Feroz Ahmad,Kaynak Yayınları, 1995.

-Jön Türkler ve 1908 İhtilâli, R. E. Ramsaur, Sander yayınları, 1982.

-Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, Şerif Mardin, İletişim Yayınları, 1996.

-Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Ve İzâhlar, Prens Sabahaddin, Ayraç yayınları, 1999.

ORHAN DÜNDAR